

Ting, tid og traktor

Tanker omkring en spørreliste fra NEG

av Anne Moestue

For et par år siden fikk Norsk etnologisk gransking (NEG) en henvendelse fra en student om vi kunne sende ut en spørreliste om traktorens inntog i norsk landbruk. Det kunne vi – og det ville vi gjerne. Moderniseringen og motoriseringen av landbruket i etterkrigstiden er et hett tema for Norsk Folkemuseum. I løpet av det siste året er det blitt enda mer aktuelt.

Trøndelagstunet, med tilhørende drift fra 1950-tallet, står i ferd med å finne sin endelige form. Og Folkemuseets historiske landbruk, slik det drives på museumsområdet, speiler nettopp utviklingen fra hest til traktor.

Spørsmål og svar om traktor

Vi i NEG vet mye rart, etter å ha samlet kulturhistorisk kunnskap i mange år, men vår kunnskap om traktoren var heller skral. Og er det noe vi har lært etter mange år i denne bransjen, så er det at jo mer vi vet, jo bedre kan vi spørre. Så vi vandret bort i smia på museet. Smeden på Folkemuseet vet svært mye om traktorer. Han har inngående kjennskap til museets traktorer og tilleggsredskaper. Han har dessuten egne erindringer fra tiden da traktoren kom, og glade var vi da han fikk anledning til å bruke sin arbeidstid på NEG. Etter en lang samtale og noen gode kaffekopper var vi rede til å lage spørsmål. Og våre trofaste skrivende medarbeidere skuffet oss ikke. Svarematerialet overgikk faktisk våre forventninger. For vi fikk vite så mye, mye mer enn de rent faktiske og konkrete forandringene som fant sted i norsk landbruk da traktoren kom.

Når NEG stiller spørsmål om faktiske forhold, får vi alltid svar som inneholder et kildemessig overskudd, en kulturhistorisk ”sluttpakke” i form av ulike typer fortellinger. Det er nettopp det som kjennetegner materialet vårt, og som bestandig gjør lesingen så spennende. I traktormaterialet kan vi peke på i alle fall tre typer beretninger. For det første: konkret *kunnskap om traktor* og traktorbruk. For det annet: bakgrunnsfortellinger om gårdens historie – en form for biografi – et historisk blikk på *tiden før traktoren* og minner om traktorens ankomst. Den tredje typen fortellinger handler om personlige opplevelser som er foranlediget av assosiasjoner omkring traktor, - det som handler om det spennende møtet mellom *ting og erindring*.

Kunnskap om traktor

Ettersom vi leste oss gjennom svarene på traktorspørsmålene måtte vi be om et nytt møte med smeden. Og denne gangen fikk vi omvisning i låver og uthus. Vi så og lærte, og forstod realitetene i all ”traktorterminologien” vi møtte i materialet: Ferguson, Fordson, jernhest, tohjulstraktor, trepunkt, hydraulikk, maskinstasjoner, slåmaskinsete, ”Sirocco-hytter”, klippan-hytter, boggie, etc., etc. Og vi fikk også demonstrert hvordan enkelte gamle redskaper som ble trukket av hest var blitt bygget om og tilpasset traktor – Folkemuseets egen ”Gråtass”. Og her er vi så ved sakens kjerne: tingen, traktoren.

Selve ordet traktor kommer fra det latinske ordet trahere som betyr å dra. I Norge ble dette redskapet kalt motorplog til å begynne med, begrepet traktor skal først ha blitt tatt i bruk på 1920-tallet.

Den første traktoren i Norge kom til landet 17. mai 1908. Det var Isach Coldevin på Dønnesgodset på Helgeland som gikk til anskaffelse av den. Den var bensindrevet og viste seg å være vanskelig å holde i drift, og det som nok var et teknologisk eksperiment rant ut i sanden gjennom en konkurs. Senere, i mellomkrigstiden, kom andre typer

Theas tegning til bestefar pryder vegg i smia på Norsk Folkemuseum.

Fo1
jordet ved Numedalstunet. (Foto: Anne-Lise Reinfelt, NF)

traktorer. De var imidlertid lite effektive da de manglet et løftearmsystem.

Men etter krigen kom det fart i utviklingen, da selskapet Ferguson lanserte en liten grå traktor av typen TE20 med en driftsikker bensinmotor på 20 HK. Gråtassen var født. Dette var traktortypen som fremfor noen ble et symbol på traktoreringen og mekaniseringen av jordbruket i Norge og i mange andre land. Det som var revolusjonerende var Ferguson-systemet eller trepunktsystemet, som gjorde at redskaper kunne løftes opp og ned ved hjelp av hydraulikk. De eldre traktorene var som hesten. De fungerte bare som drivkraft, og utstyr måtte settes på og dras i samme høyde under hele arbeidsoperasjonen. Dette ble det slutt på med trepunktsystemet.

Gråtassen ble en slags "folketraktor" over hele verden: Grålle i Sverige, Lille Grå i Danmark, Pikku Harna i Finland, Grauer Fergie i Tyskland, Le petit Gris i Frankrike, The Little Grey Fergie i England. Den var enkel og billig i drift. Etter hvert kom det flere motoralternativer, og den første dieseldrevne Gråtassen kom i 1951, en Standard Motor Co. på 26 hestekrefter. I 1956 var det slutt på produksjon av Gråtass, etter å ha passert 517 000 eksemplarer. På samme tid kom Ford-eide Fordson med Major og Dextra, de eneste virkelige konkurrentene til Gråtassen, spesielt Fordson Major som var en større og sterkere traktor.

Skaffe seg traktor

Å skaffe seg traktor i en fei var ikke for alle. En av våre medarbeidere, en mann fra Lom, født i 1932 forteller oss følgende:

"Det er for så vidt litt pussig at emnet denne gang er 'Traktoren', for jeg kan nesten si at dette kan jeg mye om, ettersom jeg har drevet med maskinstasjon for jordbruket i en årrekke.

Etter krigens slutt i 1945 var det som fantes av traktorer og redskap sterkt nedslitt. For å få fornyet og utvidet

maskinparken i jordbruket, og for å øke matproduksjonen, ble det fra statlig hold tatt initiativ til opprettelse av maskinstasjoner rundt om i landet. Gjennom Driftskredittkassen for jordbruket ble det gitt lån og tilskudd til opprettelse av stasjonene. Problemet var at det til å begynne med var svært vanskelig å skaffe traktorer og redskap, samt mangel på utenlandsk valuta, men det ble en ordning slik at maskinstasjonene fikk en slags forkjøpsrett til de forholdsvis få traktorene som ble importert straks etter krigen. Det ble etter hvert opprettet flere hundre maskinstasjoner, og det ble sagt fra høyere hold at en enkelt traktor kunne utføre våronnarbeidene på 30 middelstore bruk.

En tid under den kalde krigen ble maskinstasjonene ansett for såpass viktige for landets matberedskap, at de som drev dem kunne få utsettelse ved eventuell mobilisering.

I januar 1958 begynte jeg med egen maskinstasjon. Utstyret jeg overtok (fra min onkel) var nokså allsidig og besto av to Ferguson og to Fordson Major traktorer, traktorgraver, kompressor, tilhengere, slåmaskin, ploger og harver, selvbinder, potetsetter, potetopptaker, kappsag m.v. Inntil første halvdel av 1960-årene var arbeid i jordbruket det vesentlige, da de fleste gårder leide traktorhjelp. De fleste hadde likevel hest en tid fremover. Overgangen fra hest til traktor var ikke alltid så enkel for eldre gårdbrukere, som kanskje ikke hadde erfaring med motorkjøretøyer fra før. Det går historier om en som ropte "prooo" for å stoppe traktoren første gang han skulle pløye. Vi var fire fem mann i arbeid, I våronna husker jeg at eneste gangen vi tok fri var etter middag 17. mai."

Det er mange som husker den dagen da traktoren kom! Selvsagt var det en skjellsettende opplevelse, både for barn og voksne. Fra Sør-Trøndelag forteller en mann som er født i 1936:

"Jeg vet ikke når den første traktoren kom til bygda, men det var antakelig rundt 1948-1950. I Øverbygda ble

det dannet et traktorlag hvor vi ble medlemmer sammen med naboene våre. Laget kjøpte en stor brukt traktor med slåtteutstyr. Merket husker jeg ikke, men føreren (som vi gutter beundret) var innleid fra Os i Østerdalen. Han var iført svart bukse, hvit skjorte og alpelue. I slåttonna gikk traktoren dag og natt. Når vi fikk slått graset måtte jeg springe bak med riva og passe på at graset ikke la seg over skåret.

Far min kjøpte tohjulsstraktor fra Skurtvedt i Bergen ca. 1955. Merket var AEBI med avtakbar slåmaskin. Den var meget hendig for slått i brattlende og i hjørner og kanter. To-hjulingen fikk like godt stell som hestene vi lånte. Den går like godt i dag. Alle på gården kjørte traktoren, unntatt mor mi. Hvorfor vet jeg ikke, men hun likte hestene bedre.”

Vi fristes til en liten digresjon - - - hva er det med damer og traktorer? Det er mange opplysninger i materialet for den som er interessert i et slikt tema! For eksempel forteller en mann fra Hedmarken, med et lunt glimt i øyet:

”Det var et klassisk syn å se bøndene i området kjøre på butikken med kona bak i ei lita kasse. Der satt hun gjerne med et lite pledd over knærne. Min mor nedverdiget seg nødvendig til å sitte bak på traktoren.”

En kvinne fra Vestfold forteller:

”Traktor og redskap har vært en viktig del av vår næring. Selv om det ble behandlet med økonomisk nøkternhet måtte det prioriteringer til. Noe som nok kunne gnage for den kvinnelige delen av familien. Jeg husker vår vesle datter spurte: ”Hvorfor får far lov til å bruke så mange penger?”

Mannen min kjøpte traktor da han begynte å forpakte hjemgården nær Gjøvik i 1947. Ferguson. Senere kalt Gråtass, betalt delvis med lån i den lokale drift-kredittkassa.

Han kjørte den fra brygga i Oslo, 15 km/t 12 mil. Setet var som på en gammel slåmaskin, ingen bensinmåler, målte med en pinne og måtte fylle på Hadeland. Bensin var rasjonert så han måtte vise rasjoneringskort, men han kom omsider hjem; lemster, frossen og lykkelig. Traktoren kjørte han helst sjøl. Jeg tror han var nr. 2 i sin kommune med hydraulikk.”

Tiden før traktor

Spørrelisten vår inneholdt et avsnitt der vi ba om enkelte opplysninger om gårdsdrift før traktorens tid. I mange av svarene er det faktisk denne eldste tiden som har fått største rommet. Fremstillinger med selvbioGRAFISK forankring har ofte en tendens til å være ”for-tunge”. Mange av oss godt voksne erfarer vel at barndom og ungdomstid tar større og større plass i minnet ettersom årene går. Men resultatet i vår sammenheng er at vi har fått brede skildringer av gammeldags drift med hest som dra-kraft, noe som gir perspektiv til nyvinningene som kom, og som setter traktoropplysningene inn i en historisk ramme.

Materialet er rikt - her lar vi noen fortellinger om hester representere tiden før traktoren:

En mann fra Nord-Trøndelag forteller:

”Gården hadde alltid to hester. Rett etter 2. verdenskrig hadde vi en hest som hadde vært med i krigen (i Polen) og det viste seg at han ble vettskremt av røyk. En gang far sådde kunstgjødsel med en spreder som kastet ut gjødsla fra noen skåler, gjorde hesten laus og sprederen ble ødelagt. Hesten ble berget. Om høsten ble han vill igjen da vi skulle ta opp poteter. Det var jordspruten han ble redd. Den andre hesten var rolig, men krigshesten gikk bakover og far slo tømmene om akslingen på potetopptakeren. Disse tvinnet seg på slik at hesten havnet på ryggen oppe i opptakeren og der og da måtte den avlives på grunn av skader. Jeg minnes hestene som vennlige og delvis selskapssyke dyr. Det var alltid en lun atmosfære i framstallen når hestene sto der og knasket høy. De kom ofte med mulen og ville ha kos. Spesielt husker jeg hestenes ”bløte” og myke tunge som forsiktig slikket hånden.

En av hestene våre var såkalt taksky – det vil si at hvis han ikke ville arbeide, stakk han av når han gikk ute om sommeren, da helst sammen med kyrne. Den lyten hadde ikke traktoren. Traktoren hadde fordel med at den kunne dra større lass og tyngre maskiner, men hesten kom fram der traktoren ikke kom.”

En mann, født i 1924 på Møre forteller:

”Kva tid den første hesten kom til garden veit eg ikkje, men den siste vart i alle fall selt i 1968... I mi tid var det vanleg med to hester av Fjordarasen. Men i siste krigstida hadde vi tre ei stund. Å køyre hest var mannfolkarbeid.

Det er klart at den som er vokst opp saman med hest har utruleg mange minne om det store, solide koselege dyret. Det var mang ein gong godt å legge ansiktet inn til den mjuke, varme hestemulen. Og når du hadde arbeidd i lag med den ei stund var det som om dei forstod kva du sa til dei. Dei skjøna så vel kva dei skulle gjere. Og det var spesielt triveleg å gå i stallen for å gi dei mat. Da knegga eller humra dei, som vi sa, når dei høyrde fottrinna utanfor veggen. Det gjer ikkje ein traktor. Sjøvsagt er traktoren meir effektiv, men du får ikkje det personlege forholdet til han som til ein hest.”

Det er nærmest ikke til å unngå at man glimtvis gripes av nostalgi når man skuer tilbake i livet. Nostalgi som tenkesett er ikke en énstemt sutring over det som ble borte og som vi savner. Nostalgi har både positive og negative toner, det er å oppleve det forgangne gjennom kontraster. Det gamle representerer fattigdom og strev, men også lykke og ro. Det nye representerer effektivitet og fremskritt, men også bråk og stress. Gleder og sorger. Hest og traktor. Gråtassen var effektiv, men ingenting var som en varm hestemule. Nye landbruksmaskiner gjør jobben enda bedre, men Gråtassen var nå en trofast venn... Nostalgi er et aspekt ved menneskers historieoppfatning, et uttrykk for opplevelsen av fortid, egen tid og fremtid.

Ting og erindring

Ikke bare folk har biografi. En ting har også sin biografi. En Gråtass har en gang gått fra å være symbolet på det

Skurdonn i havreåkeren i Friluftsmuseet, med bruk av gammeldags selvbinder og traktor. (Foto: Anne-Lise Reinsfelt, NF.)

moderne og den lange veien via å være umoderne, utrangert, gjemt og glemt til å bli en minneting bak låven, nostalgisk tun-pynt med blomsterflor, museumsgjenstand, for så etter hvert å få samlerverdi – både mentalt og økonomisk. I forbifarten husker jeg faktisk at en mann, som bor i villa utenfor Oslo, fikk en gråtass av sine venner i 50-års gave.

Gjennom slik å betrakte tingenes livshistorie ser vi hvordan for eksempel en traktor har en budbærerrolle. Den forteller noe, fra et annet sted, en annen tid. Den ”trigger” vår erindring, skaper assosiasjoner og representerer et orienteringsmerke i vår egen livshistorie.

Materialet vårt er fullt av erindringer om traktoren, og minner om det *sansbare*: Vi får høre om lukt av parafin og dieselolje, om rare opplevelser med nymotens motorbråk, skremte hester og stolte bønder. Og vi får fortellinger om barndommens lukt av høy og fjøs. Det er minner som strømmer på, som et ekko av Marcel Prousts fortelling om madeleinekaker og lindeblomst-te – uten sammenlikning for øvrig – for det er *erindring* det handler om.

Enkelte av spørrelistesvarene begynner slik: ”Jeg har aldri brydd meg om traktor...” eller ”Jeg har ikke vokst opp på gård, men...”

- Og allikevel. Med spørrelisten om traktoren som ytre ramme, og *tingen traktor* som nøkkel til erindring, har kvinner og menn fått anledning til å fortelle om tilværelsen i en privat sfære. Det er traktorens karakter av nyttegjenstand i det daglige som styrer minnene hen mot livsløpet, livsfasene.

Et godt eksempel på dette er følgende fortelling som en mann fra Trøndelag her sendt oss. Det er en jakthistorie. Jakt og fiskehistorier er en viktig genre innenfor biografiske fortellinger, og elgjakt er ekstra viktig i mennenes verden i dette området av Norge:

”Jeg kan nevne en hendelse som skjedde like etter at vi fikk

traktor – midt i 50-åra. Jeg og noen naboer var på elgjakt, mens far var heime for å hesje kornband på et nyland. Under dette arbeidet kom en elgokse inn på åkeren. Far kjørte heim etter Krageren, og elgen ventet. Han kjørte på passende avstand, lot traktoren gå, og satt på traktorsetet og skjøt elgoksen. Deretter kjørte han bort til den og rullet elgen inn på steinsvansen som var montert på traktoren. Da vi kom til gårds etter å ha hørt bøsseskottet, kom far ganske stolt kjørende med elgen.”

En kvinne skriver:

”Jeg er født i 1962, og i mi hjembygd ved Trondheimsfjorden var kulturlandskapet flatt og åpent. Foruten beitemark til storfedrift ble det dyrket korn, poteter og grønnsaker, både på større gårdsbruk og på småbruk. Allerede tidlig på 1960-tallet var det vanlig med traktor på gårdene i mitt distrikt, også på småbrukene. Og kornbøndene brukte skurtresker. Mine lekekamerater bodde på et småbruk i nabolaget. Der hadde de arbeidshest, en fjording, i tillegg til traktor. Den hesten var i arbeid fram til først på 1970-tallet. Vi ungene syntes hesten til naboen var en kuriositet, vi visste ikke om noen andre som hadde hest.

Traktor har aldri interessert meg, så det er begrenset hva jeg kan hoste opp av detaljer om dette emnet. Min kunnskap omfatter egne erfaringer og observasjoner i perioden 1965 – 1980 pluss noen observasjoner fra i dag. Traktor var i min oppvekst primært en mannsjobb. De fleste kvinnfolka på bygda (bortsett fra de aller eldste) hadde førerkort, men traktoren la de seg ikke borti. Traktor var karenes ”leketøy”. Fra ungdomsskolealder fram til jeg var ca 20 år tok jeg sommerjobb som potetplukker på en av nabogårdene. Da sto jeg sammen med to venninner bakpå faun, et solid maskineri festet bakpå traktoren. På forhånd var potetgresset kuttet og fjernet med et annet traktorredskap, et slags treskeverk. Nå ble faunen trukket langsmed

"Den lille traktoren Gråtass" med de snille øynene.
(Foto: Fantasi-Fabrikken AS. www.gratass.no)

Gammel venn - mett av dage - i blomstereng på Otta.
(Foto: Erik Edvardsen)

potetradene, potetene ble maskinelt gravd opp av jorda og havnet på samlebåndet foran oss som sto bakpå. Da gjaldt det å plukke opp potetene av samlebåndet så fort vi bare greide. Hvis vi ikke var raske nok, gled det poteter forbi oss på samlebåndet, og disse havnet på åkeren og ble liggende som en slags nedfallsfrukt i en stripe baka oss. Det likte bonden dårlig, naturlig nok. Hvis det kom veldig mye poteter på samlebåndet hendte det at vi ropte til traktorføreren og ba ham sakke farten. En klassekamerat av meg pleide av og til å være sjåfør foran "min" faun. (Før han fikk førerkort, men han kjørte bare på åkeren, ikke på veien.) Han fikk samme timebetaling som oss jentene som sto bakpå faun og plukket. Det syntes vi var urettferdig. Han sto jo bare i traktoren og "latet" seg, mens vi plukket for harde livet. Vi hevnet oss med å kaste råtne poteter på ham. Han ble derfor nødt til å jobbe i regntøy uansett vær, vi serverte ham ryggen og nakken breidd med kladaser av råtne poteter. På steikvarme dager fikk han det stritt nok inni oljehyra, og da luktet råttenskapen ekstra ille også. Vi jentene spilte håndball og var bra treffsikre. Kona på gården kom på åkeren og serverte oss te og brødskiver to ganger daglig. Hun følte medlidenhet med gutten på uriaspost og degget veldig for ham. Noe som ikke gjorde vår hevgjerrighet mindre. Mora hans la oss nærmest for hat, gutten kom jo syklende hjem som en klissen stinkbombe etter hver åkerdag.

Et av de lokale rockebandene heter forresten Superfaun. Flott navn på et rockeband fra ei potetbygd, eller hva?"

I denne fornøyelige skildringen finner vi alle de tre fortellingstypene som er nevnt innledningsvis innbakt i en og samme selvbiografiske beretning. Kunnskap om faktiske forhold, minner om jordbruk og kulturlandskap. Men først og fremst er dette en engasjert og lystig personlig erfaringsfortelling om potetplukking og ungdomsliv i Trøndelag i 1960 og -70-årene.

Er dette utenomsnakk – fra en som i teksten sier at "... traktor har aldri interessert meg"?

Nei, denne foretellingen er en makeløs brikke når det

gjelder å fange stemmer og stemninger i vår nære fortid. Den kan leses med mange blikk og fra ulike vinkler. Den har mangt å berette, ikke minst om damer og traktor! Hun som har skrevet dette tilhører en generasjon som er mer opprørske enn kona vi hørte om ovenfor – hun med pledd i ei lita kasse bakpå traktoren.

Den lille grå traktoren – Gråtassen med de snille øynene

Det er ikke bare i gamle folks hukommelse, som pynt på tunet og som museumsgjenstand at selve erke-traktoren Gråtass lever videre. Ennå er det ikke satt punktum for hans biografi.

De av oss som omgås barn eller barnebarn kan ikke ha unngått å stifte bekjentskap med barneTV-figuren Gråtass, og etter hvert med en hel "industri" av gråtassrekvisitter. Gråtassklubben, medlemsblad, og nettbutikk er like for hånden. Man kan kjøpe alt hva hjertet begjærer fra sengetøy og klær til filmer, bøker, smykker, osv. med gråtasslogo, eller bilder av den lille traktoren og de andre seriefigurene. Sentralt i gråtassfortellingen står "gamlefar", naturlig nok. Han forteller "...om åra som er gått – det er så lenge sia – den gamle goe tia – da hadde vi det flott!"

Dette er faktisk et genialt konsept. Det spiller på erindringer og nostalgi hos besteforeldregenerasjonen, og gråtass-verdenen som skapes er inntagende, hyggelig og underholdende for de minste. Det er ikke for ingenting at Gråtassklubben, som ble stiftet i 1999, henvender seg til "medlemmer i alle aldre". For vi er ennå mange som husker ham den gang han var helt ny og veldig moderne.

Av de mange som svarte på spørrelisten vår om traktoren er det flere enn én som – etter å ha fortalt om gårds-historiens mange generasjoner av traktorer – avslutter sin beretning slik: "Vi har traktorene ennå..."

Å nei – man kvitter seg ikke med gamle venner!

Anne Moestue er konservator i Kulturhistorisk avdeling og arbeider med Norsk Etnologisk Gransking (NEG)